

CAMAL MUSTAFAYEV

**AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNDƏ
SUFİLİK**

“Borçalı” İctimai Cəmiyyətinin nəşri

CAMAL MUSTAFAYEV

*AŞIQ ƏLƏSGƏR
İRSİNDƏ
SUFİLİK*

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ - 2013

Redaktor: Zəlimxan Məmmədli

Camal Mustafayev. **“Aşıq Ələsgər irsində sufilik”**. “Vətən” nəşriyyatı, Bakı 2013. 24 səh.

Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Camal Mustafayevin “Aşıq Ələsgər irsində sufilik” adlı bu elmi-tədqiqat əsərində sufiliiyin Aşıq Ələsgər poeziyasına təsiri incələnməmişdir. Bu əsərdə eləcə də, Aşıq Ələsgərin şeirlərindəki fəlsəfi fikirlər və misraların mənası açılmışdır.

030
15072013 qriffli nəşr

ISBN-5-89968-027-X

© Camal Mustafayev
© “Borçalı” İctimai Cəmiyyəti

AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNDƏ SUFİLİK

Aşıq Ələsgərin şeir sənətində sufiliiyin təsiri açıq duyulur. Bunun sirrini ətraflı aydınlaşdırmaq dahi sənətkarın dünyagörüşü haqqında təsəvvürümüzü genişləndirir. Buna görə, bu maraqlı mövzunu ciddi araşdırmaq niyyətindəyik.

Əvvəlcə bir məlumatı hörmətli oxucuya bildirmək lazım gəlir. Həmin mövzu keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq müəllifin xəyalında dolayırdı. Mötəbər alimlərlə söhbətlərdə biz aşıq Ələsgəri mü-təfəkkir kimi təqdim edirdik. Şərqi fəlsəfi poeziyasından, sufizmədən səmərəli istifadə etdiyindən danışdıq. Sonralar “Ozan” qəzetinin nəşri münasibətilə qeydlərimizin bir yerində bu mövzunu əsaslı açıqlamağın lüzumunu vurğuladıq. Ancaq maraqlananların bu xüsusda bizdən gözlədikləri tədqiqat hələ meydana çıxmırdı. Başqalarının yayğısına qalmaq öz elmi araşdırmalarımızı sistemləşdirməyi ləngidirdi. (Çoxdan düşündüyümüz əsərlərin bir neçəsini yalnız son illərdə bitirə bildik).

Aşıq Ələsgər irsində sufiliiyi izləməkdən əvvəl onu şərtləndirən amillər haqqında məlumat vərək. Bu amillər müxtəlifdir; yeri gəldikcə onlardan xüsusi danışılacaq. Fikrimizcə, ilk növbədə onun zəngin Şərqi poeziyasına yaradıcı marağından doğurdu. O, Şərqi poetik dühalarının söz sənətinə bələd olduğunu ayrıca xatırladırdı:

*“Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi,
Onu çalib kim tər-pə-dər nəsimi,
Füzuli, Firdovsi, Hafiz, Nəsimi
Onlar da yazdığı ayə məndədi.”*

Həmin sətirlərdə bəzi sözləri qısa tərzdə izah edək: “Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi” – şeirə köklənmiş könlül sazıdır. Şairin qəlb rübabının “nə pərdəsi, nə simi” olmur; onu gözəl şeir çalır, dilə gətirir. “Nəsim” – ruhu canlandıran, xoş ovqat oyadan səbəyəlidir. “Ayə” – bilindiyi kimi hikmətli şeirdir (Quran ayəsinə bənzər).

Aşiq Ələsgərin şeirlərində Nizamidən, Füzulidən, xüsusən Nəsimidən əxz edilən kəlamları mütəxəssis oxucu ayani görür. Bu mənada hələlik heç olmasa bir neçə örnəyi misal göstərək:

*“Söz gövhərə döndü, şair – qəvvasa,
Çətin ələ gəlir sözlərin xası.”*

Nizami

*“Gövhər olar dəryalarda dərinədə
Qəvvas çəkər onu ay üzə tək-tək.”*

Aşiq Ələsgər

*“Gər qara daşı qızıl qan ilə rəngin edəsən,
Təbə təğyir verib, ləli-Bədəxşan olmaz.”*

Füzuli

*“Sərraf yüz bəzəyə səngi siyahı (qara daşı)
Üzdən mütəllədir (parlaqdır) ləl ola bilməz.”*

Aşiq Ələsgər

Aşiq Ələsgərin bəzi şeirlərində Nəsimi irsindən nisbətən geniş faydalandığını müşahidə etmək olur. Xüsusilə “Əliflam” şeirini Nəsiminin eyni adlı şeirindən ruhlanaraq yaratıb. Nümunəni təqdim etmə-

dən, ərəb hərfələrini “əlif”dən “yey”ə qədər İslam dini əsasında müstəqil olaraq mənalandırıb.

Yaxud aşiq Ələsgərin Şərq poeziyasına marağını bir daha ifadə edən kəlamını xatırladaq:

*“Tutubdu dəstində gözəl nizamı
Füzuli, Firdovsi, gözəl Nizami,
Təqdiri-qüdrətin gözəl nizamı
Dərdi mənə verib, yara dərmanı.”*

Bu şeirin birinci misrasında “nizam” – nəzmdir; onu “dəstində tutmaq” – söz mülkünə hakim olmaq deməkdir. “Təqdiri-qüdrətin gözəl nizamı” – ilahinin yaratdığı əzəli dünya nizamı.

Aşiq Ələsgər həmin kəlamında öz böyük ustadı aşiq Alının fikrini davam etdirir. Aşiq Alı özünün həqiqətən hikmətli təcnislərinin birində bu fikri belə ifadə edirdi:

*“Birdi, bu aləmdə nizam ikimi,
Nizam olmaz dünya nizamı kimi.
Füzuli, Firdovsi, Nizami kimi,
Aliyam, kaş yazam bir ayə mən də.”*

Bu məlumatlardan sonra diqqətimizi Aşiq Ələsgərin bu günə qədər açılmayan məşhur “Ay nədən oldu?” bağlamasını açmağa yönəldək. Bu bağlama əslində başdan-başa sufilik ruhu daşıyır. Onu əvvəlindən sonuna qədər sistemli şəkildə açmaq lazımdır:

*“Yerin, göyün, ərşin, kürsün, insanın
Künhü, bünövrəsi ay nədən oldu?”*

*Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?
Hikmətin dəryası ay nədən oldu?"*

Burda əvvəlcə varlığın ilk səbəbi haqqında söhbət gedir. Bu səbəb sufizmdə Allah anlamına gələn dünya ruhudur. Əslində xüsusi termində buna "dəryayı-mühit" deyilir; dünyanın əslı sayılır. Aşıq Ələsgər "Hikmətin dəryası" sözünü eyni mənada işlədir. Onun başqa sualını düşünək: "Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?"

Bu sualı Qurani-Kərimdən əxz etdiyi məlumata əsaslanır. "Füsilat", "Əl-Hac" surələrində bu məsələdən xüsusi danışılır. İlk yaranışda "qaz halında olan göyü" Allah, iradəsi ilə yerdən ayırdığı deyilir. Yəni bu, Kainatı bir nizama gətirməyin ilk başlanğıcına işarə edirdi. Buna görə Aşıq Ələsgər sonra Kainatın quruluşu haqqında sual verirdi:

*"Yeddi qat göy nə növiünən quruldu?
Nəçə qəndil, nəçə sütun vuruldu?
Sən kimsən, mən kiməm, kimdən soruldu?
Ustadlar ustadı ay nədən oldu?"*

Sufilik sistemində bu "yeddi qat göy"- yeddi planet bir ənənə olaraq xatırlanır: Günəş, Ay, Mars, Venera, Saturn, Merkuri, Yupiter. Düşündürən əsas cəhət – bunların səmada bir-birini şərtləndirən nizamla yerləşməsidir. Bunu nəinki sufilik, neçə fəlsəfi sistemlər ilahi hikmətin gerçəkliyini təsdiqləyən dəlil sayır.

Aşıq Ələsgər bu ciddi sualı Qurana əsaslanaraq verirdi. Açıqlama üçün bəzi surələrdə bu xüsusda

örnəklərdən xatırladaq: "Bir-birinin üzərində yeddi qat səmanı yaradan Odur (Allahdır). O rəhmanın bu yaratdığında heç bir düzensizlik tapa bilməzsən. Gözünü bir çevir bax, onda (səmada) bir çatlaq belə görə bilərsənmi?.." ("Mülk" surəsi).

"Üstünüzə yeddi qat sağlam göy bina etdik. (Ortasına da) işığı bol olan günəş lampasını asdıq." ("Nəbə" surəsi).

"Allahın 7 qat göyü bir-birinin üzərində yaratdığını görmürsünüzümü? Ayı içlərində bir nur, günəşi də qəndil yaratdı." ("Cin" surəsi).

Aşıq Ələsgərin həmin sualının cavabı bu gətirilən kəlamlardan öz-özünə aydın olur: Yeddi qat göy bir-birinin üzərində qurulub; işığı bol günəş burada "qəndildir". Bəs "neçə sütun vuruldu?" deyəndə nəyi nəzərdə tuturdu? Məşhur dörd təbii ünsürü: odu, suyu, torpağı, havanı. Bu ifadə Nəsiminin bir fikrinə çox uyğun səslənirdi:

*"Dörd dirəklə qaim olmuşdur bu şəhr
Kim, anın içindədir afaqü dəhr."*

Nəhayət, keçək anılan sualın başqa hissəsinin qısa şərhinə:

*"Sən kimsən, mən kiməm, kimdən soruldu,
Ustadlar ustadı ay nədən oldu?"*

Bu, sufilikdə Qurandan əxz edilən, ənənəvi anılan bir ayəyə işarədir: "Ələstu Birəbbikum Qalu-Bəla" – "Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi? Bəli, – dedilər." Quranda deyilənə görə, Allah yaranışın əzə-

lində ruhlara həmin sualla müraciət edib, “bəli” cavabı almışdı. Təsəvvüf əhli əslində bunu Allahla qədimi vəhdət andı kimi qiymətləndirir:

*“Qalu-bəlanın əhdini unutmazam, unutma kim.
İmani tövhid əhlinin şol əhdü, şol iqrar imiş.”*

Nəsimi

Aşıq Ələsgərin “Ay nədən oldu?” bağlamasını uğurla açmağı davam etdirək:

*“Nədən lövh yarandı, nədəndi qələm?
Neçə hüruf o məclisdə oldu cəm?
Aləmi-ərvahda qurulan aləm
Ayəsi, şəqqəsi ay nədən oldu?”*

Sufi anlamına görə, “lövh” – lövhə varlığın ruhu, “qələm” – Allahın əmridir. Bu lövhədə iki hüruf cəm oldu: “K”, “N” = “Kafu-nun”: “kon” – “ol” sözünü yaratdı. Təsəvvüf əqidəsində, Qurana uyğun olaraq, Allahın varlığı “ol” əmri ilə yaratdığı düşünülür.

Sonra “Aləmi-ərvah”, yəni ruhlar aləmi xüsusunda soruşurdu. Aşıq Ələsgərin dövründə bütün göylər aləmi belə adlanırdı. Təmiz mövcudluğu baxımından dörd ünsürlü yerin qarışıq təbiətinə qarşı qoyulurdu.

“Ayəsi, şəqqəsi (yəni hissəsi) ay nədən oldu?” sualını isə belə cavablandıra bilərik: Parlayan ulduzlar – onun ayəsi, günəşlə ay – şəqqəsi sayılırdı.

Bağlamanın sonrakı bəndlərində əks edilən sualları (rəmləri) açmağa diqqət yetirək:

*“Mansırın toxmağı, İsrafil suru,
Kəbənin Zəməmi, Musanın Turu,
Nütqimin quyəsi (gözəlliyi), didəmin nuru,
Sərimin sevdası ay nədən oldu?”*

Aşıq Ələsgər “Mansırın toxmağı” deyəndə Həllac Mənsuru anırdı. “Həllac – pambıq atan” deməkdir; “toxmaq” sözü buna işarədir. Həllac Mənsur ilahi eşq şəhidi kimi bütün təsəvvüfdə əslində bir simvola çevrilmişdi. Yunus Əmrənin sözüdür: “Bizdən nişan istəyənlə ol Həllacı Mənsur nədir?” O, öz batini ruhunda Allaha qovuşduğunu çəkinmədən söyləyirdi. Bunu rəmlə “Ənəl-həq” (“Mən Allaham”) ifadəsində yayırdı. Nəsimi Həllac Mənsura gerçəkdən coşqun ilhamla pərəstiş edirdi.

“İsrafil suru”na gəlinə, onu sufilik başqa çalılarda anladır. Quranda bu surun məhşər günündə – ölümlərin qəbirdən dirildiyi, ilahi məhkəmənin başladığı gündə çalınacağı bildirilir. Sufilikdə bu “dirilmə”, mahiyyət etibarilə, mənəvi oyanışa, özünüdərketməyə bir çağırış olaraq səslənirdi. Bu cəhətdən Nəsiminin çağırışını nümunə göstərmək yerinə düşər:

*“Məhşər suru çalındı, yatma dur,
Görki nə sovdadasan, halın nədur?
... Ey özündən bixəbər qafil, oyan!
Olma fani aləmə mail, oyan!
Mərifətdən nəsnə qıl hasil oyan!”*

Açıqladığımız bənddə ikinci sualı cavablandıraraq: “Zəm-zam” Məkkədə həcc ziyarətində olan-

ların müqəddəs nemət kimi tapındıqları çəşmədir. Nəsimi bu xüsusda belə deyir:

*"Kəbə yolunda eşq ilə yoldaş ol, ey həccə varan,
Susamaz ol ki, yoldaşı Zənzəm ilə Fərat olur."*

"Musanın Turu" isə sufilikdə daha çox tətbiq edilən bir rəmzdır. Burda Musa peyğəmbərin Tur dağında yanan ağacın parlaq nurunda təcəlli edən Allaha qovuşduğu söylənilir.

Bu suallar üzərində isə bir qədər dayanmaq lazımdır:

*"Nitqimin quyəsi (gözəlliyi), didəmin nuru,
Sərimin sevdası ay nədən oldu?"*

Aşıq Ələsgər əslində Quranda Allahın adından söylənən "Kon" – "ol" nitqinin gözəlliyini düşünür. Öz nitqinin gözəllik mayasının bu yaradan başlanğıcdan canlandığını ifadə edirdi. Bunu Nəsiminin bənzər bir fikri ilə müqayisə edək:

*"Cövhərləri zühurə gətirdi bu nitqi həq,
Gör kim nə feyzə gəldi, yenə bəhri kanımız."*

"Didəmin nuru" sözünü adi mənada işlətmir; batini ilahi eşqin nurunu nəzərdə tutur. "Sərimin sevdası" ifadəsini bununla bağlı olaraq Allah eşqi mənasında işlədir.

"Ay nədən oldu?" bağlamasının son bəndini iqtibas edib, əhatəli açıqlayacaq:

*"Yazıq Ələsgərəm, intizarım var,
Alımsansa, mənə eylə xəbərdar:
Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?
Şeiri-müəmması ay nədən oldu?"*

"Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?" – bu bəndin mənə yükünü daşıyır. Şübhəsiz, söhbət dünyəvi aşıqlardan deyil, sufi görüşlü aşıqlar haqqında gedir. Bunlar isə ruhlarında daşdıqları Allah eşqini bir elm olaraq düşünürlər. Bu yəndə Yunus Əmrənin bir kəlamını anmaq zəruridir:

*"Biz talibi elmləriz, eşq kitabın oquruz,
Cələb müdarris bizə eşq xud mədrəsəsidir."*

Aşıqların "eşq mədrəsəsi" Allah özüdür, söyləyirdi Yunus Əmrə.

Nəsiminin bu xüsusda fikirlərindən birini oxucuya təqdim edək:

*"Nitq imiş aləmdə mövcud, eşq imiş qayim-məqam
Bizə bildirdi əzəldən rəhbəri-mövlayi eşq."*

Aşıq Ələsgər özü bu sualını başqa bir şeirində belə cavablandırır:

*"Ələstu Birəbbikum Qəlu-Bələdan
Mərdin mövlasına nökr olmuşam.
Sürtmüşəm üzümü xaki-payına
Elm tapıb sinə dəftər olmuşam."*

Sufinin "üzünü torpağa sürtmək" qaydası Allah eşqi qarşısında mütiliyin rəmzidir. Yunus Əmrə bu

qaydaya əməl etdiyini yeri gələndə xüsusilə bildirirdi:

*"Yunus Miskin, kəndözün, torpaq eylədi yüzün,
Məşuqəyə yaraşan bir misginliyim vardır..."
"Könül səcdə qılır dost mehrabında,
Yüzün yerə urub qılır münacat."*

Tamamlayıcı sualda aşıqların "şeyri-müəmması ay nədən oldu?" deyə soruşulur. Bunun cavabı belədir: sufi sözün mənasını rəmzlərlə ifadə etdiyi üçün, onun şeyri müəmmalı olur. Həmin sualı aşığın əxlaq mədəniyyəti xüsusunda özünün nəsihətində dediyi kəlamla cavablandırmaq olardı:

*"Danışanda sözün qiymətin bil,
Kəlməsindən ləli-gövhər süzülə,
Məcəzi danışa, məcəzi gülə,
Tamam sözü müəmmalı gərəkdi..."*

Aşıq Ələsgərin uzun müddət açılmamış qalan "Ay nədən oldu?" bağlamasını layiqincə açdıq. Bunun tamamilə sufi motivləri üzərində qurulduğunu əyani izlədik. Qurandan götürülən kəlamlarla, bundan başqa Nəsiminin, Yunus Əmrənin müvafiq fikirləri ilə müqayisəli şəkildə əsaslandırıldıq.

Onun irsində sufilik bir neçə şeyirində əks edilib. Bu yöndə oxucunu düşündürmək meyli açıq hiss edilir. Aşağıda belə nümunələri mahiyyətinə münasib surətdə şərh edəcəyik.

*"Ələstudən bəli dedim,
Nə xoş kəlamdı yüküm,*

~ 12 ~

*Bir gözəlin aşiqiyəm,
Vəşfi kamaldı yüküm..."*

Bu kəlamı hər dəfə tamamilə yanlış şəkildə yazırlar. Məsələn, Aşıq Ələsgərin 1972-ci ildə nəşr edilən kitabında belədir:

*"Ələstudən bəli dedim,
Nə xoş kam aldı yüküm;
Beş gözəlin aşiqiyəm,
Vəşfi camaldı yüküm."*

1988-ci il nəşrində isə bu variantdadır:

*"Ələstudən bəli dedim,
Əcəb xoş haldı yüküm;
Beş gözəlin aşiqiyəm,
Vəşfi camaldı yüküm."*

Yuxarıda açıqladıq: "Ələstudən bəli dedim" – sufilik əqidəsində Allah eşqinə özəli sədaqət andı kimi düşünülür. Bunu o cümlədən Aşıq Ələsgərin öz sözləri ilə diqqətə yetirdik. Sufinin bütün ruhunu ehtiva edən bir Allah eşqidir. O, öz könül dünyasının kamilliyini bu eşqində görür. Aşıq Ələsgərin bayaq anılan kəlamı əslində həmin mənanı ifadə edir:

*"Ələstudən bəli dedim,
Nə xoş kəlamdı yüküm,
Bir gözəlin (Allahın) aşiqiyəm,
Vəşfi kamaldı yüküm."*

~ 13 ~

Bununla əlaqəli Füzulinin bir fikrinə dərinədən diqqət edək:

*"Ey Füzuli qılmazam tərki-təriqi eşq kim,
Bu fəzilət daxili əhli kəmal eylər məni."*

Kamal – kamillik istəyi ilahi eşq aşiqinin ali niyyətidir. Onun inamında batini ruhun kamilliyi vəhdət idealına – Allaha qovuşmağı şərtləndirir.

Bütün aşıqlar mübtəla olduqları eşqin təzadlarını yaşadıklarını xatırladırlar. Nəsimi məhəbbətin çətinliyi haqqında oxucusunu açıq xəbərdar edirdi:

*"Məhəbbət möhkəm işdir, qafıl olma,
Bu kəri sanma kim, hər kərə bənzər..."*
*"Əgər nuş (bal) istər isən nişə (arının iynəsinə) qatlaş
Ki, nuşu nişəsiz verməz bu zənbur (bal arısı)."*

Aşiq Ələsgər isə şeirinin davamında eşq haqqında xüsusən belə yazırdı:

*"...Həm dərinə, həm dayazdı,
Həm acıdı, həm şirin;
Zəhmətdə zəhri həlahil,
Ləzzətdə baldı yüküm."*

Aşiq Ələsgərin şeirlərində sufiliyə açıq meylini dövrün rəsmi ruhaniliyi xoşlamırdı. Onun qəlbinə, şərəfli sənətkar nüfuzuna toxunan bədxah sözlər deməkdən çəkinmirdilər. O, bu cür haqsız rəftardan inciyir, bəzən şeirdə bundan şikayətlənirdi:

*"Ələsgər, üsyanın çıxıbdı sandan,
Öldürsən zənburu, əl çəkməz şandan."*

~ 14 ~

*Hərcayıdan, müxənnəsdən, nadandan
Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş."*

Maneələrə baxmayaraq, sufilik meylinə – ilahi eşqinə sədaqətindən dönmürdü:

*"...Ölməyincə bu sevdadan
Çətin dönəm usanam.
Həqiqətdən dərs almışam,
Təriqətdən söz qanam;
Şahi-mərdan sayəsində
Elm içində ümmanam,
Dəryaların qaydasıdır
Ümmana baş endirir."*

"Elm içində ümmanam" – Allah eşqi "elmini" ifadə edir. Bu elmə qovuşan, Allahın – dünyanın – ümmanın bir qətrəsini öz ruhunda daşıyır. Deməli, eyni zamanda ümmanı daşıyır – qətrədə ümman yaşayır. Bu fikirlə bağlı Yunus Əmrənin bir kəlamını gətirək:

*"Bənəm ol eşq bəhrisi, dənizlər heyran bana,
Dəryalar bənəm qətrəmdir, zərrələr ümman bana."*

Nəsimi isə anılan mənəni bu cür ifadə edirdi:

*"Könlüm gəmisin qərq edə gör eşq dənizinə
Kim bu dənizin bəhrini ümman bilir ancaq."*

Aşiq Ələsgərin sufi görüşlərindən söhbətimizi bir qədər sonra davam etdirəcəyik. İndi isə bu cəhətdən ona imkan yaratmış, öz dövrünün məlumatlı

~ 15 ~

ziyalısı Mirzə Bəylərdən (1827-1919) danışaq. O, Göyçənin Zəd kəndindən olub, Aşıq Ələsgərlə səmimi dostluq edib; sənətini sevib. Onlar bir-birinə şeir həsr edib, bir-birini vəsf ediblər. Mirzə Bəylər şeirinin bir yerində onun haqqında yazır:

*"Bu Azərbaycanda türk arasında
Sənin kimi şair hanı Ələsgər?!"*

Onu məşhur fars şairi Hafiz Şiraziyə bərabər sayır.

Aşıq Ələsgərsə Mirzə Bəylərin geniş şöhrətindən, səxavətindən ilhamla söhbət açırdı. Bununla birlikdə onun zəngin savad sahibi olduğunu xüsusi tərif edirdi:

*"... Neçə padişahlar orda olub cəm,
İki dərviş yahu deyir dəmadəm,
Səddə İskəndərdi, səxadə Hatəm,
Var evində xan busatı Bəylərin.*

*Coş edən dərya tək moc verir təbi,
Məddahi mövladı, budu səbəbi,
Firəng, rusi, farsı, türki, ərəbi –
Beş dil ilə var savadı Bəylərin..."*

Bizi bu şeirdə iki ifadə daha çox maraqlandırdı:

*"İki dərviş yahu deyir dəmadəm..."
"Məddahi mövladı budu səbəbi."*

Dərvişlər orta əsrlərdən davam edən ənənəyə görə sufiliyi təbliğ etməklə məşğul idilər. Mirzə

~ 16 ~

Bəylərin onlara ehtiram etməsi onun "məddahi mövla" olmasından (yəni Allah eşqindən) irəli gəlirdi. Dərvişlərdən sufilik xüsusunda öyrəndiyi biliklərdən, görünür, aşıq Ələsgəri agah edirdi. Yaxud aşığın özü Türkiyədən gəlmiş bu dərvişləri dinləyirdi. Buna görə onun sufiliyində Yunus Əmrəyə, Nəsimiyə yaxın cəhətlər açıq əksini tapırdı.

Yunus Əmrə dərvişlərə "batini elm" əhli kimi pərəstiş etdiklərini yazırdı:

*"Eşidin, ey yaranlar, evə dərvişlər gəldi,
Can şükranə verəlim, evə dərvişlər gəldi,
Hər kim gördü yüzünü, endirir kəndözünü,
Elmi batından ötər, evə dərvişlər gəldi..."*

Aşıq Ələsgər sufi inamını eyni zamanda aşıqlıq mədəniyyəti haqqında tövsiyələrinə tətbiq edirdi. Onun bu tövsiyələri məşhurdur; aşıqlar onu əzbərdən deyirlər. Ancaq onu sadəcə əzbərləmək üçün deyil, aşıqların fəaliyyət qaydaları baxımında sistemli cəmlənir. Aşıq Ələsgər əslində burda sufiliklə dünyəvililiyi daxilən birləşdirmişdi. Buna görə bu ibrətli əxlaqi təlimin mənalılarına dərinlən varmaq lazımdır:

*"Aşıq olub tərki-vətən olanın
Əzəl başdan pür kamalı gərəkdi.
Oturub-durmaqda ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdi."*

"Mərifət elmi" əslində sufiliyin icad etdiyi, onun məqsədini şərtləndirən termindir. Bilik, idrak

~ 17 ~

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kتابخانəsi

5677-270477

mənasını daşıyan “mərifət” kəlməsinə “elm” sözünü artırmaqla yaradılıb. Bu isə əsas niyyətinə görə özünüdərk etmək haqqında elmdir. Sufilik təbiətən, insanın öz batını mahiyyətini dərk etməsi üzərində qurulan vahid sistemdir. Yunus Əmrənin bu yöndə nəsihətamiz bir şeiri ilə fikrimizi tamamlayaq:

*“Elm-elm bilməgdür, elm kəndin bilməgdür,
Sən kəndini bilməzsən, ya necə oqumaqdır?!*
*Oqumaqdan məni (məna) nə, kişi Haqqı bilməgdür,
Çün oqudun bilməzsən, ha bir quru əməkdir.”*

Tövsiyələrin ikinci bəndi əvvəlcə haqiqəti təbliğ etmək nəsihəti ilə başlayır. Sufilik Allahu – ali haqiqət olaraq dərk etməyə əsaslanır. Ruhun öz mahiyyətini dərk etməsi bu məqsədə yönəlib.

Ancaq nəfs, tamah – insan varlığını mənən saxtalaşdıran bu şeytan, batını idraka əksdir. Bədənin tələblərinə uyan bu şərx başlanğıca qarşı mübarizə etmək – sufünün müqəddəs vəzifəsidir. Təmiz hisslərinə hakim olmaq onu el gözündə ucaldır:

*“Xalqı haqiqətdən mətləb qandırır,
Şeytanı öldürə, nəfsin yandırır,
El içində pak otura, pak dura
Dalsınca xoş sədalı gərəkdı.”*

Burda Qurandan bir iqtibas edək: “Nəfsin insana nə vəsvəşələr verdiyini də bilirlik. Çünki biz ona şah damarından daha yaxımq.” İnsanı nəfsdən, tamahdan, ötəri dünya malına güvənməkdən çəkin-dirmək – Qurana xas olan keyfiyyətdir. “Dünya hə-

yatı isə aldadıcı mənfəətdən başqa bir şey deyil.” (Nisa (qadın) surəsi).

Yunus Əmrənin bu xüsusda bəzi şeirlərinə müraciət edək:

*“Nəfs düşmənin öldürəsin, nəfs həmişə ölmək
gərək,
Var qənaət darində nəfsi boğazından as.”*
*“Düşmən bənim nəfsimdürür, təmə (tamah) ilə
hissimdürür,
Təmə ilə hissə uyan könullərdə yer eyləməz.”*

Tövsiyələrin üçüncü bəndini – aşıqın “şeyri – müəmması ay nədən oldu?” sualının cavabında incələdik. Qısa cavablandırmışdıq: Sufi əslində mənəni rəmzlərlə ifadə etdiyi üçün, sözü müəmmalı olur. Həmin bəndi indi öz növbəsində gətirib, açıqlamağı bir qədər genişləndirək.

*“Danışanda sözün qiymətin bilə,
Kəlməsindən ləli-gövhər süzələ,
Məcəzi danışa, məcəzi gülə,
Tamam sözü müəmmalı gərəkdı.”*

Yəni aşıq söz əhli olmalıdır; hikmətli söhbəti ilə dinləyicini düşündürməlidir. Sözün müəmmalı (düşündürücü) olması üçün rəmzlərdən, məcazlardan ustadanə istifadə etməlidir. Aşıq Ələsgər əslində bu mənada sufilikdə batını ruhu təcəssüm etdirən sözdən danışır.

Dördüncü bənddə əvvəlcə yenə aşıqın söz hissinin həssas olmasını vurğulayır. Eyhamları duymaq,

ondan nəticə çıxarmaq qabiliyyətini zəruri sayır. Onun utancaq, ədəbli təbiətə, davranışa malik olmasını üstün keyfiyyət olaraq tövsiyə edir. Onda səmimi, daxilən haqsevər meylin vacibliyini qeyd edirdi. Haqsevərlik meyli aşığın könül dünyasını, fəaliyyət tərzini doğru yola istiqamətləndirir:

*"Arif ola, eyham ilə söz qana,
Naməhrəmdən şərm eyləyə, utana,
Saat kimi meyli haqqa dolana,
Doğru yolu, doğru qəlbi gərəkdi."*

Beşinci (sonuncu) bəndin məzmununda iki əsas cəhətə aydınlaşdırıq. Haqq aşıqı kimi sufi ilahi gerçəyi isbata yetirməlidir. Yəni Allah qarşısında daşdığı müqəddəs vəzifəni təcürbədə gerçəkləşdirməlidir: – Dünyaya qəlbin gözüylə baxıb, hər yanda vəhdətin təcəssüm etdiyini görməlidir.

*"Ələsgər, haqq sözün isbatın verə,
Əməlin mələklər yazı dəftərə,
Hər yanı istəsə baxanda görə
Təriqətdə bu sevdalı gərəkdi."*

Aşıq Ələsgər açıqlanan həmin tövsiyələri əslində özünün nümunəsinə uyarlı düşünüb. Aşığın ruhi keyfiyyətlərinin könül saflığı ilə birliyini nəsihətində diqqətə cərpdirib. Ədəblilik, əfəndilik ona ehtiram oyadır, eldə mötəbər edirdi:

*"Yaxşı hörmətinən, təmiz adınan
Mən dolandım bu Qafqazın elini."*

~ 20 ~

*Pirə – ata dedim, cavana – qardaş,
Ana-bacı bildim qızı, gəlini."*

Aşıq Ələsgər haqiqətən insan sərrafı idi; insanın zahiri görkəminə görə ruhu durumunu təyin edirdi. Belə bir istedad isə dərin intuisiyaya malik olmaq demək idi. Zahirən olduqca sadə görünən bu şeirə fikir verək:

*"Hansı dağın maralısan,
Hayf bizdən aralısan,
Sən də yardan yaralısan,
Duruşundan qanırım mən."*

Rəssamlar portret çəkəndə duruşu canlı əks etdirməyə çalışırlar. Hegel "Ruh fəlsəfəsi"ndə bunun mənasını bu cür anladır: "İnsanın mənəvi cəhəti xüsusən duruşda özünü göstərir. Bu sonuncu, – yeri gəlmişkən deyək, qədim rəssamların diqqətini yaratdıqları surətlərdə xüsusilə cəlb edirdi, çünki onlar ruhu onun cismani ifadəsində əyani seyrin obyektı edirdilər."

Aşıq Ələsgər insanın zahiri görünüşündən batini ruhunu duymağı xüsusi bir elm sayırdı:

*"Ələsgərəm, hər elmdən haliyam,
Gözəl, sən dərdlisən, mən yaralıyam,
Dədi nişanlıyam, özgə maliyam,
Sındı qol-qanadım yanıma düşdü."*

Haqiqətən, Şərq (eyni zamanda Qərb) tarixində belə elm mövcud olub. Nizaminin "İskəndərnamə"sində Nuşabənin İskəndəri qarşıladığı səhnədə

~ 21 ~

bu xüsusdə söylədiyi ibrətli söhbətini xatırlayaq. İskəndər özünü hökmdar kimi deyil, onun elçisi kimi təqdim edir; beləliklə Nuşabəni çəşdirməyə çalışır. Nuşabə ölkələrə göndərdiyi “fərasətli” rəssamların ipək parçalarda rəsm etdikləri hökmdarlardan İskəndərin surətini göstərməyi buyurur. Sonra hekayət edir: görmədiyi hökmdarların rəsmlərinə “fərasətlə” baxıb xarakterlərini “görür”. Bunların sırasında İskəndərə ədalətli xarakterinə görə üstünlük verdiyini bəyan edir. Burdan gördüyü kimi, Nizami batini ruhu duymaq qabiliyyətini “fərasət” – yəni intuisiya adlandırır.

Füzulinin bu mənada eynilə ibrətli bir fikrini səsləndirək:

*“Can görünməz desələr təndə inanmam, nişə kim,
Lütfdən hər necə baxsan təninə can görünür.”*

Yəni insana xeyirxah daxili gözlə baxanda, təninə yayılmış canı görərsən.

Füzulinin həmin fikri ilə Hegelin eyni mahiyyətli müddəasını yanaşı göstərək: “İnsanın gözlərində, üzündə, əzələlərində, dərisində, insanın bütün görünüşündə ruh, qəlb işıqlanır və burda mənə bilavasitə gerçəklikdə olduğundan tamamilə bambaşqadır.”

Gördüyü kimi, biz bu əsərdə “Aşiq Ələsgər irsində sufilik” mövzusunun ətraflı araşdırdıq. Onun bu yöndə mənəvi axtarışlarının xarakterini, müxtəlif qaynaqlarını gerçəkdən, dərin maraqla izlədik. Sufilik sistemində işlənilən terminləri, rəmzləri bir təsəvvüf əhli kimi tətbiq etdiyini gördük. Bu cə-

hətdən onun görüşlərini əslində sufiliyin axarında oxucuya təqdim etdik. Nəticə etibarilə onun dünyəgörüşü xüsusunda təsəvvürləri əsaslı surətdə yeniləşdirən, genişləndirən sistemli tədqiqat əsəri yazdıq. Biz bu tədqiqatla Aşiq Ələsgərin ölməz ruhu qarşısında müqəddəs borcumuzu böyük istəklə yerinə yetirdik. Bu işə bizə həqiqətən batini zövq, məmnunluq bağışladı.

Aşiq Ələsgərin hikmətli şeir sənəti hər zaman öyrənilməyə, geniş təbliğ edilməyə layiqdir. Folklorçu alimlər, ustad aşıqlar onu (nəinki onu!) yeni nəsilərə həvəslə tanımağa borcludurlar. Aşiq Ələsgər xalqın yaddaşında yaşayacağına haqlı olaraq dərin inam bəsləyirdi:

*“Ələsgər dönmədi öz ilqarınnan,
Biri xilaf deyil, yüz ilqarınnan,
Sazınnan, sözünnən, düz ilqarınnan
Ellərdə söhbəti qaldı ki, qaldı.”*

Sonda məlum nisgilli bir nöqtəyə toxunmağa ehtiyac var: Aşiq Ələsgərin, aşiq Şəmsirin qəbirləri bu gün əsirlikdədir. Bu dahlələrin narahat ruhları Göyçənin, Kəlbəcərin göylərində dolaşır; bizi onları tezliklə əsirlikdən qurtarmağa çağırır.

Camal MUSTAFAYEV

Aşuq Ələsgər irsində sufilik

***Mətbəənin direktoru: Şəddat Cəfərov, iqtisadiyyat
üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Jurnalistlər
Birliyinin üzvü***

Yığım: Gülnar Məmmədli
Korrektor: Əməl Kərimova
Dizayner: Mülayim Vəliyeva

Çapa imzalamb: 15.07.2013.
Kağız formatı 60x84 1/16.
Fiziki ç.v. 1,5. Tiraj 300. Sifaris 25.

Kitab «3 sayılı Bakı Mətbəəsi» ASC-də hazır
diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Ünvan: A.Məhərrəmov küçəsi 4.

Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Camal Vəli oğlu Mustafayev 1928-ci ildə Gürcüstanda, Qarayazının (indiki Qardabani) Kosalı kəndində anadan olmuşdur.

1944-cü ildə Kosalı kənd orta məktəbini bitirmiş, 1944-46-cı illərdə Tbilisi Müəllimlər İnstitutunda təhsil almışdır. 1952-ci ildə Moskva Dövlət Universitetinin fəlsəfə fakültəsini bitirmişdir.

1968-ci ildən 1976-cı ilədək Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunda Fəlsəfə kafedrasının, 1976-cı ildən BDU-nun etika və estetika kafedrasının müdiri olub. 2000-ci ildən Xəzər Universitetinin Tərcümə Araşdırmaları Mərkəzinin rəhbəridir.

“Azərbaycan fəlsəfi-ictimai fikir tarixinin öçerkləri”, “SSRİ xalqlarının fəlsəfi tarixi”, “İdrakın şeiriyəti”, “Fəlsəfi-tarixi araşdırmalar” kitablarının müəllifidir. “Nizaminin dünyagörüşü”, “Yaxın Şərqdə sosial utopiyanın səciyyəsi” adlı araşdırmaları rus dilində yazıldığından, müxtəlif xalqların mütəxəssislərinin diqqətini çəkmiş və yeri gəldikcə bir qaynaq kimi istifadə edilmişdir. Camal Mustafayev folklorumuza, aşıq poeziyasına, müasir şeirimizin durumuna diqqət yetirir, bədii və fəlsəfi ümumiləşdirmələr edir, fikrini həmişə oxucularla bölüşür.

Ailəlidir, 3 övladı var.